

dva pohledy na delikvenci dětí a mladistvých

Doc. PhDr. LUDMILA ČÍRTKOVÁ, CSc., Policejní akademie ČR, Praha

Úvod

Podíl dětí a mladistvých na majetkové i násilné kriminalitě budí delší dobu pozornost i znepokojení. Ačkoliv je problém dlouhodobě studován, stále přetrvává řada otevřených otázek i zcela protichůdných názorů zejména na příčiny jevu a zacházení s mladistvými delikventy. Pokud jde o nápravu, zkouší se téměř vše, od experimentů s tzv. šokujícím arestem (USA) až po projekty typu „expedice“ inspirované Glenn Millsovu zážitkovou pedagogikou (Evropa). Zatímco silně represivní postupy vycházejí z hypotézy o odstrašujícím účinku sankce, jsou postupy rozvojové pedagogiky založené na myšlence, že nikoli trest, nýbrž silné zážitky v mimořádném prostředí přinášejí korektivní, polepšující účinek.

V tomto článku chceme prezentovat aktuální a možná i méně tradiční pohledy na věc. Cílem stati je přivést čtenáře k zamyšlení nad delikventními projevy dětí a mládeže v době, kdy odborná i laická veřejnost diskutuje nový zákon o soudnictví ve věcech mládeže č. 218/2003 Sb.

Vývojová kriminologie

Zásluhy vývojové kriminologie (developmental criminology) jsou dvě:

- za prvé empiricky doložila, že sběrný koš s heslem kriminalita dětí a mládeže obsahuje zásadně kriminologicky a psychologicky odlišné jevy,
- za druhé vrátila do vědeckých diskusí problém celoživotního násilníka neboli „pachatele od útlých dětských let“. Co to konkrétně znamená a o jaké poznatky se vývojová kriminologie opírá, ukážeme v následujících řádcích.

Vývojová kriminologie se opírá o teorie životní cesty (Life Course Theories) a zkoumá výskyt kriminálních vzorců chování v průběhu života jedince. Všimá si, v které fázi životního cyklu se kriminální chování objeví, zda pokračuje v dalších etapách a kdy eventuálně vymizí. Jinak řečeno zaměřuje se na popsání kriminality jako určité vedlejší pěšinky či hlavní cesty celým životem jedince. Klade sice důraz na věk pachatele, ale nikoli izolovaně ve vztahu k jednotlivému činu, nýbrž chce rozpoznat širší časové souvislosti výskytu kriminálního chování v životním běhu konkrétního jedince.

Po metodologické stránce sází vývojová kriminologie na longitudinální výzkumné projekty dvojího typu, na retrospektivní a prospektivní. V retrospektivních studiích je analyzován výskyt kritických událostí (tj. kriminality či viktimizace) u daného souboru

zpětně, de facto se postupuje anamnestickým způsobem. Empirická data se získávají z různých zdrojů, zejména však ze spisů. Prospektivní studie definují předem určitou skupinu osob, a pak sledují, zda a kdy se u ní objeví kritické události. Prospektivní studie více využívají technik dotazování a interview probanda s výzkumníkem. Jsou tedy více založeny na tzv. self-reportu neboli sdělování informací o sobě samém. V prospektivních studiích evidují výzkumníci jak kriminalitu (osoba se stala pachatelem trestného činu), tak viktimizaci (osoba se stala obětí trestného činu). Badatelé sami upozorňují na různá metodologická úskalí a obtíže. Například v souvislosti s delikvencí dětí a dospívajících hovoří o problému tzv. dvojité latence. To znamená, že výskyt delikventního jednání v dětském a mladistvém věku zůstane utajen jak před místy oficiální kontroly (první latence), tak před výzkumníky, neboť osoba v průběhu interview kritický incident zamlčí (druhá latence).

Přesto dospěla vývojová kriminologie při analýze výskytu kriminality k zajímavému zjištění: *malá část mladistvých delikventů mužského pohlaví váže na sebe většinu trestných činů této věkové kategorie zjišťovaných v určitém prostoru*. Jinak řečeno na vrub poměrně malé skupinky pachatelů připadá většina kriminálních činů připisovaných mladistvým, zejména pak těch nejtěžších násilných deliktů. Jedna z longitudinálních studií například uvádí, že 7,5 % mladistvých pachatelů spáchalo 73 % evidovaných loupeží, 75 % znásilnění, 65 % těžkých ublížení na zdraví (Schneider, 2000).

Proti této menšině stojí většina pachatelů, která se dělí o zbytek trestných činů páchaných mladistvými. Z tohoto klíčového zjištění vycházejí další studie, které se zaměřily na ověření hypotézy o výskytu minimálně dvou základních vzorců kriminálního chování u mladistvých (tj. chronický a epizodický). Cíleně se soustředily na zjišťování dalších deskriptivních znaků delikvence první a druhé skupiny mladistvých. V souladu s teoriemi životní cesty se zajímaly také o přetrvávání problematického chování v průběhu jednotlivých životních etap.

Z této dílny pak vzešel druhý klíčový poznatek. Zatímco u většiny mladistvých pachatelů se delikventní chování koncentruje především do tzv. teenagerských let dospívání, u zmíněné menšiny odpovědné za závažné zločiny se objevují konflikty s morálkou i zákonem v různých vývojových etapách. Delikventní epizody či incidenty se sice liší podle příležitostí, které skýtá ta či ona životní etapa, ale začínají velmi brzy, proklouzávají z jedné životní fáze do druhé a utvářejí tak kontinuální životní cestu.

Vývojová kriminologie se odvolala na empirická data o výskytu kriminality a o začlenění jednotlivých incidentů delikvence do životní cesty jedinců. Přišla s tezí, že existují minimálně dva odlišné typy mladistvých pachatelů. V anglické verzi jsou označeni jako:

- *Life-Course-Persistent-Offender* (česky přibližně: **chronický celoživotní pachatel** aneb recidivista) a
- *Adolescence-Limited-Perpetrator* (česky přibližně: **mladistvý delikvent**). Podle vývojových kriminologů se oba dva typy odlišují v mnoha ohledech. K nejdůležitějším rozlišujícím vnějším znakům patří:
 - věk, ve kterém se u jedince objevují první problematické projevy chování,
 - závažnost či vzrůstající intenzita problémů (též tzv. faktor eskalace či stupňování nebezpečnosti deliktů),
 - věk, ve kterém dochází k vymizení kriminálního chování.

Chronický pachatel představuje osobu, pro kterou běžný jazyk používá lidové označení kriminálník. V odborném jazyce se představuje vývojové kriminologie o tomto typu nejvíce

blíží koncepci tzv. kriminální kariéry. Již od útlého věku je jedinec nápadný pro své těžko ovladatelné chování. Běžné výchovné postupy (tresty a pochvaly) na něj nezabírají, často se objevují epizody problematického chování (ataky vzteku, vzdorovitosti, destruktivní projevy). K prvním kontaktům s místy oficiální kontroly (policie, OSPOD - oddělení sociálně právní ochrany dítěte) dochází zpravidla již v intervalu mezi 6. až 12. rokem věku. Kolem 12 let se objevují již celkem závažné násilné delikty (například u dospělého by čin byl klasifikován jako loupež), agresivita se rychle stupňuje, kolem 16 až 18 let je již jedinec polymorfně kriminální, dopouští se jak majetkové, tak násilné kriminality. Většina trestných činů v tomto období není však instancím trestní justice známa, zůstanou v poli latence. Pouze ty nejzávažnější jako loupeže, těžká ublížení na zdraví, únosy, znásilnění atd. přivedou pachatele spolehlivě před orgány činné v trestním řízení. Kriminální chování však přetrvává i v dospělosti, z pachatele se stává kriminální „generalista“, obraz jeho trestné činnosti je velmi pestrý, střídají se majetkové i násilné trestné činy a intervaly mezi recidivou se obvykle zkracují.

Mladistvý delikvent zahajuje konflikty s normami mezi 11. a 13. rokem věku. Do té doby byl jeho vývoj nenápadný. V jeho anamnéze tudíž chybí antisociální projevy v dětství. V době puberty dochází ke zlomu, pubescent se stává těžko ovladatelným, nerespektuje některé sociální ani právní normy, objevuje se typický obraz mladistvé delikvence (např. krádeže v obchodech, poškozování cizí věci, výtržnictví, atd.). Na rozdíl od chronických pachatelů se mladiství delikventi dopouštějí především příležitostné kriminality, ve které dominuje protest proti rodičům (či generaci dospělých) a dále situační a skupinový faktor. Jednotlivé incidenty zůstávají co do závažnosti a intenzity použitého násilí zhruba ve stejném pásmu. Kolem 18. až 21. roku věku obvykle dochází k poklesu až úplnému vymizení kriminálních vzorců chování. Se vstupem do světa dospělých vyhasíná problematické jednání a jedinci se stávají konformními. Vývojová kriminologie vysvětluje tento fakt tím, že v průběhu svého dětství zhruba do období puberty si mladiství delikventi osvojili dostatečný repertoár prosociálního chování (např. kooperativní strategie, nenásilné způsoby prosazování a řešení konfliktů, konvenční hodnotový žebříček atd.). Řečeno slovníkem vývojových kriminologů - nasbírali dostatečný „sociální kapitál“, který jim pomáhá zařadit se do společnosti.

Názory vývojových kriminologů na příčiny delikvence mladistvých představují mix dobře známých teorií sociální deviace (viz např. Munková, 2001). Pokud jde o strategie zacházení s mladistvými delikventy, přiklání se k psychologickým a sociálně psychologickým pohledům na dospívání jako na obtížnou etapu života jedince (v české literatuře k tomu viz např. Koudelková, 1995, Matoušek a Kroftová, 1998). Vývojová kriminologové suše poukazují, že především u mladíků v pubertě a adolescenci strmě vzrůstá výskyt konfliktů s okolím, prudce stoupá i počet incidentů násilné povahy. U závažnějších činů sehrávají velkou roli tlaky (normy) skupin vrstevníků, které se vymykají oficiální kontrole. Odreagování frustrací z náročných pochodů dospívání a získávání sebevědomí (sebeidentity) představuje psychologické jádro motivační konstelace. Mladiství delikventi experimentují s kriminálním chováním a testují kontrolní mechanismy dospělých. S nástupem rané dospělosti však jejich nekonformní chování vyhasíná. Podle empirických studií dochází zejména u lehké a středně závažné kriminality mladistvých ke spontánnímu vymizení (Schneider, 2000). Podle vývojové kriminologie se prosazuje mechanismus tzv. aging out, tedy jakéhosi přirozeného vybití.

To však neznamená, že trestné činy páchané mladistvými delikventy mohou zůstat bez sankcí. Včasná a psychologicky správná reakce má na další vývoj mladistvého delikventa zásadní vliv. Především by se justice specializovaná na mládež měla důsledně vyhýbat procesům stigmatizace. Sankce, ve které by měly dominovat principy restorativní justice

(odčinění, náprava veškeré újmy způsobené oběti) a hledání alternativ k trestu odnětí svobody, by neměla zablokovat šance na úspěšnost v dalším životě. Vývojoví kriminologové zdůrazňují výchovný význam samotného trestního procesu s mladistvým. Soudní líčení by mělo sloužit integraci mladistvého do světa dospělých, a tudíž musí pracovat s jeho plnou zodpovědností za spáchané delikty.

Z uvedených tvrzení je zřejmé, že podle vývojových kriminologů nepředstavují mladiství delikventi z hlediska další perspektivy jejich vývoje výrazně rizikovou skupinu. Už kvůli tomu, že nasbírali dostatečný sociální kapitál do doby, než se stali nápadnými pro své delikventní projevy, existuje velká šance na jejich nápravu. Předpokládá to ovšem účinné sankce a také efektivní postupy nápravy. Právě ty by měly být zajišťovány justicí specializovanou na mládež.

Vážný problém představují naopak celoživotní pachatelé. I oni se do rukou orgánů činných v trestním řízení dostávají obvykle v mladistvém věku, mezi většinou mladistvých delikventů však zůstávají nerozpoznáni. Bývají na ně mylně aplikovány stejné postupy jako na „pravé“ mladistvé delikventy. To se přirozeně mívá účinkem. Celoživotní pachatelé pokračují v závažné kriminalitě a mnohdy se jejich činy stávají (také díky působivé medializaci) inspirací pro další mladistvé.

Za hlavní výstup současné vývojové kriminologie lze tedy považovat požadavek na diferenciaci uvnitř skupiny mladistvých pachatelů trestné činnosti a dále na včasnou identifikaci tzv. celoživotního pachatele. **Rozlišování mezi delikventním mladistvým a nebezpečným mladistvým zločincem** představuje podle vývojové kriminologie palčivou otázku současnosti. Poznamenejme pouze, že v současné době převládá v praxi právní názor, že vůči nebezpečnému mladistvému zločinci je nutné postupovat stejně nekompromisně jako vůči dospělému pachateli (viz Schneider, 2000). Tímto názorem se řídí již mnoho států v USA.

Vraťme se však k vývojové kriminologii a jejím názorům na mladistvého zločince.

Na první pohled by se mohlo zdát, že identifikace tzv. celoživotního pachatele nepředstavuje příliš objevné zjištění. Psychologové a psychiatři mohou namítnout, že koncepce celoživotního pachatele téměř přesně odpovídá charakteristice psychopatické (též sociopatické) osobnosti. Už od padesátých let minulého století je známo, že existuje typ osobnosti, který se vyznačuje totální lhostejností ke všeobecně uznávaným pravidlům a normám. Jedná se o jedince, kteří „od dětství lžou, kradou, bijí mladší a slabší, nedokáží se adaptovat ve škole, toulají se mimo domov i školu, vytvářejí různé asociální party...“ (Zvolský, 1995, s. 142).

Jeden z prvních odborných výrazů charakterizoval tuto osobnost jako „morálně šílenou“ (moral insanity), čímž naznačoval, že takový jedinec při plném vědomí a ze svého rozhodnutí překračuje v průběhu celého života morální i právní konvence. Novější výzkumy dokládají vývojové nápadnosti již v útlém dětství. Již kolem tří let lze zaregistrovat „kriminogenní“ vlastnosti jako zvýšenou impulzivitu, sníženou úzkostnost a nezávislost na odměně (viz např. Koukolík a Drtilová, 1996). V současném klasifikačním systému MKN - 10 (Mezinárodní klasifikace nemocí v desáté verzi) je tento jev hodnocen jako porucha osobnosti a chování a nese oficiální název „dissociální osobnost“. Dissociální osobnost může oplývat povrchním šarmem, je schopna navazovat účelové koalice, svou inteligenci používá k nekalým cílům.

Při zběžném pohledu by se tedy mohlo zdát, že vývojová kriminologie pouze potvrdila to, co už je dávno známo, tj. výskyt poruchy osobnosti a chování s názvem dissociální osobnost. Nejde však o potvrzení, nýbrž o názory na celoživotního zločince. Vývojová kriminologie totiž vrátila téma celoživotního pachatele, ať už ho nazveme jakkoli, do odborné diskuse. Zásadní posun spočívá v tom, že odmítá psychopatologizaci problému. Odmítá nahlížet na kriminální chování u celoživotního pachatele jako na projev jeho duševní poruchy, o jejíž etiopatogenezi nejsme schopni nic bližšího říci. Kritizuje klinický přístup, neboť směšuje nebo málo rozlišuje mezi pacienty a zločinci (Fullgrabe, 1997, 2002). Modelovat těžkou, opakující se, úmyslnou kriminalitu jako nemoc (poruchu) vede do slepé uličky. Navíc to podle některých autorů přispívá k vytvoření zcela neadekvátních představ o skutečně duševně chorých osobách. Vývojová kriminologie místo psychopatologizace nabízí racionální model vzniku celoživotního pachatele. Tím současně naznačuje i určité možnosti prevence.

V základní etiologické úvaze vývojové kriminologie hrají klíčovou roli dva druhy faktorů. Jde o rizikové a ochranné faktory, které působí na jedince v jednotlivých životních etapách. Tyto faktory slouží rovněž k diagnóze i prognóze celoživotního pachatele a vývojová kriminologie je definuje či určuje z metaanalýz longitudinálních empirických výzkumů. Rizikové faktory představují takové osobnostní či vnější situační okolnosti a podmínky, které zvyšují pravděpodobnost vzniku násilného (kriminálního) jednání. Ochranné faktory jsou pak takové vnitřní či vnější podmínky, které tlumí dopad anebo působnost rizikových faktorů. Rizikové a ochranné faktory vstupují v průběhu individuálního života do různých interakcí a vykazují kumulativní účinky.

Působení obou skupin faktorů je objasňováno mechanismy sociálního učení. Patrný je také vliv teorie diferencíální asociace a také teorie kontroly T. Hirschiho. K rizikovým faktorům například patří komplikovaný temperament (viz např. Koukolík a Drtilová, 1996), odmítnutí dítěte matkou, instabilní rodina, nevhodné výchovné praktiky, zanedbávání dětí, pobyt ve zrušené lokalitě, sociální dezorganizace v místě bydlení, ale také sledování agresivních filmů atd. K ochranným faktorům se řadí například podporující a jasně usměřující rodina a škola. Obě instituce mohou vhodným postupem tlumit rizika plynoucí z komplikovaného temperamentu dítěte.

Pokud jde o prevenci, tkví hlavní myšlenka vývojových kriminologů v intervenci do raných rizikových faktorů. Mluví o tzv. fokusové prevenci, tj. o prevenci, která se cíleně zaměřuje na ohniska rizik pro vznik chronického pachatele (podrobněji viz např. Schneider, 2000). Vývojová kriminologové prosazují včasné „vměšování“ do problémových rodin a škol a navrhují řadu preventivních programů pro rodiče a učitele (výcviky výchovných kompetencí pro rodiče, sociálně-kognitivní tréninky vedení tříd pro učitele). Jako zajímavost zmiňují i preventivní programy zaměřené na mladé a svobodné těhotné ženy ze slabých sociálních vrstev vedené zdravotními sestrami, které směřují k osvojení dovedností zacházet s kojencem a k pěstování mateřské zodpovědnosti. Specifické preventivní programy jsou rozvíjeny také pro samotné rizikové děti a mládež.

Ohnisková prevence nabízí pro každou etapu životního cyklu specifické programy. Hlavním smyslem je přerušit včas kumulativní účinky rizikových faktorů a podpořit či posílit ochranné faktory specifické pro danou fázi životního cyklu. Podle vývojových kriminologů je to jediná cesta, jak předejít vzniku mladých nebezpečných zločinců. Experti zastávají názor, že na prevenci není nikdy pozdě. Je však méně úspěšná, jestliže přichází až v době, kdy má jedinec pevně zformované agresivní scénáře myšlení a delikventní vzorce chování.

Výzkumy orientované na síť kontroly

V roce 1996 zadal Kongres USA úkol vědecky vyhodnotit efektivnost různých preventivních programů L. W. Shermanovi z Kriminologického institutu univerzity v Marylandu. Jeho studie s názvem „Prevence zločinu: co funguje, co nefunguje a co je slibné“ představuje snad nejznámější výzkum efektivnosti prevence (viz např. Fullgrabe, 2000). Shermanovi se podařilo prokázat, že některé programy zaměřené na prevenci kriminality mládeže nejenže nepomáhají, nýbrž dokonce vedou k zvýšenému výskytu delikventních projevů mladistvých v lokalitě, ve které byl program nasazen. Pod dojmem Shermanovy zprávy se prosadil větší zájem o vyhodnocování účinnosti konkrétních preventivních akcí a zdrojů, které jsou do nich investovány.

Z těchto výzkumů a diskusí expertů vzešel i nový směr preventivních úvah známý pod heslem „zesíťování“. Myslí se tím zpevnění přirozených sítí sociální kontroly a „zalátání“ děr, které vznikly v důsledku rozvoje moderní (eventuálně postmoderní) společnosti. Nástrojem či samotným médiem „zesíťování“ má být správná a pružná výměna informací. Konkrétně jde o procesy výměny informací o delikvenci dětí a mládeže mezi různými místy a institucemi, které přicházejí s touto věkovou kategorií do kontaktu (tj. instituce poskytujícími pomoc dětem a mládeži, justice, policie, škola, rodina, orgány státní správy a místní samosprávy). Argumentaci přístupu založeného na myšlence zahustit síť sociální kontroly přiblížíme na následujících řádcích.

Experti v první řadě konstatují, že současná společnost usnadňuje delikventní projevy. Moderní styl života přinesl prudký nárůst příležitostí ke kriminalitě. Například přechod na samoobslužný způsob prodeje značně ulehčuje krádeže v obchodech. Odbourání personálu ve veřejné dopravě usnadňuje vandalismus, výtržnictví, jízdy načerno atd. Uvedené činy představují typické delikty dětí a mladistvých. Jak je treatat a jak jim lze předcházet?

Východiskem pro intervenci a prevenci musí být analýza současného stavu fungování sociálních sítí a jejich reakcí na delikvenci dětí a mládeže. Kontrolní síť si lze představit jako pět soustředných kružnic, které znázorňují jednotlivá pásma či patra reakcí a kontroly:

- mladistvý jedinec (intrapsychická kontrola - svědomí),
- vrstevníci (skupinová kontrola - skupinové normy),
- rodiče a rodina (specifické postupy kontroly a specifické sankce),
- škola, učitelé a vychovatelé (specifické postupy kontroly a specifické sankce),
-
- orgány pečující o děti a mládež, policie, justice.

Uprostřed sociálního pole leží kružnice vyhrazená pro mladistvého, ta je obklopena kruhem vrstevníků, na něj navazuje kruhové pásmo rodičů, pak učitelů a na posledním vnějším okruhu leží místa oficiální kontroly, tj. policie, justice ale i orgány péče o mládež (dnes OSPOD).

Šíře kontrolních mechanismů a stylů sahá od relativně kontinuálního a přesného dohledu nad dětmi a mladistvými (u rodičů a částečně také u školy) až po situační kontrolu vyvolanou konkrétním incidentem (u policie či orgánů péče). Každé pásmo či okružní disponuje odlišnými mechanismy a specifickými nástroji kontroly, které může použít na delikventní chování mladistvých. Ty nejsou přenosné do jiného pásma kontroly. Jednoduše řečeno, to co si mohou dovolit rodiče, nepřichází při kontaktu s policií v úvahu.

Zřejmě z tohoto důvodu (tj. specifická a nepřenositelnost kontrolních nástrojů) vykazuje síť ještě jednu typickou vlastnost. Jednotlivá pásma fungují také jako informační uzávěry či stopky. To znamená, že mohou omezit či zabránit proniknutí informací z jednoho do dalšího pásma. Průchodnost informací o delikventním chování mezi jednotlivými kontrolními pásmy může být omezena či zcela zablokována. Platí to zejména pro předávání informací z míst neformální kontroly na policii a justici. To má své opodstatnění i v tom, že vnější oblasti kontroly jsou výrazně dražší a jejich použití je pro mladistvé i jejich rodiny daleko více zatěžující například kvůli nebezpečí stigmatizace.

Jak jsou informace o delikventním chování rozloženy v síti kontroly? A kdo z autorit se obvykle dozvídá o problematickém chování dětí a mladistvých?

Odpověď na tyto otázky byla zjišťována v empirických výzkumech prováděných na školách standardizovaným dotazováním (viz např. Karstedt, 2000). Orientačně lze uvést, že přibližně necelou třetinu deliktů se mladistvému podaří zcela zatajit před svým okolím, vrstevníci vědí o zhruba 36 % prohřešků, neboť jsou jejich svědky nebo spolupachateli. To znamená, že více než polovina deliktů nepronikne k žádné autoritě, ať už neformální, či formální, a zůstává tedy bez reakce. Vyjdeme-li z množiny činů, na které následovala reakce, dostáváme následující obraz. Klíčovou roli hrají rodiče (jejich informovanost je odhadována na 67 %), ale také učitelé (pronikne k nim dalších 20 % informací o prohřešcích jejich svěřenců). Pokud jde o policii, připadá na ni zbytek, tedy informace o přibližně 13 % spáchaných deliktů. Orientačně se předpokládá, že policie reaguje na zhruba každý desátý delikt mladistvých.

Zajímavé jsou výzkumy, které naznačují, jak se liší pohyb informací v síti kontroly u jednotlivých typů deliktů (viz Karstedt, 2000). Prototypicky se rozlišuje

- ublížení na zdraví,
- krádeže a
- poškozování cizích věcí.

Ukazuje se, že informace tečou v síti u těchto skupin deliktů odlišným způsobem. U ublížení na zdraví se pouze v jedné třetině případů zarazí informace u vrstevníků. Zbytek případů prostupuje dál do dalších pater či pásem kontroly. Učitelé a rodiče jsou informováni takřka ve stejné míře, zachytí zbývající dvě třetiny incidentů. Obě skupiny jsou přitom téměř vyváženě přizvány mladistvými k řešení konfliktů násilné povahy. Rodiče intervnují zhruba ve 30 % incidentů a rovněž učitelé vystupují jako smířčí a soudící místa zhruba ve 30 % konfliktů, při kterých si mladiství „vjedou do vlasů“. Zpracování konfliktu přímo na místě incidentu proto představuje jednu z nejdůležitějších rolí učitelů v síti kontroly. Přes školu a rodiče se informace zarazí, do vnějšího okruhu, ve kterém koná policie a justice, již pronikne velmi málo poznatků o násilných střetech mezi mladistvými (aproximativně 7 %). To prakticky znamená, že policie je volána pouze v těch nejzávažnějších případech.

Naopak u poškozování cizích věcí se většina případů zarazí u vrstevníků (přibližně 70 %). Vrstevníci tedy představují výkonnou informační stopku. Pouze malá část těchto deliktů se stane známou pro rodiče, školu anebo policii. To naznačuje, že jde o typický skupinový delikt mladistvých, který se odehrává převážně na místech, kam nedosahuje kontrola. K vandalismu, ničení věcí a poškozování zařízení využívají mladiství svou anonymitu, spoléhají na nepřítomnost majitele či dozoru. Z povahy deliktu (tj. poškozování, vandalismus atd.) tedy

plyne, že u tohoto typu problematického chování mladistvých není nutná prevence zacílená na osobnost. Na místě je situační prevence.

Zcela jiný obraz reakcí v síti kontroly skýtá třetí typ mladistvé delikvence. U krádeží v obchodě jsou mladiství naopak vystaveni relativně největšímu riziku oficiálních sankcí. Vyplývá to z charakteristik krádeže. Jednak jsou mladiství v momentu krádeže vzdáleni od instancí, které je před policií obvykle chrání (tj. rodina a učitelé nejsou na dosah). Dále je to způsobeno specifickou situací poškozených. Mladistvý zloděj je pro poškozené cizí osoba, jeho rodiče ani jeho školu neznají, a tudíž nemohou využít neformální postup. Proto poškození obchodníci, chytanou-li mladistvého při krádeži, volají nejčastěji policii. Nemají k dispozici jinou strategii postupu, nemohou se obrátit přímo na rodiče (jako třeba sousedi) ani na školu (jako třeba rodiče spolužáka).

Z empirických sond plyne přesvědčivé zjištění, že rodiče a škola představují v přirozeném prostředí kontrolní síť takové oblasti, které „zpracovávají“ většinu známých delikventních projevů dětí a mládeže. Mají specifické a účinné sankční nástroje, proto by měli být ve své kontrolní působnosti i do budoucna podpořeni a dokonce i posíleni.

Podle expertů není smysluplné usilovat o maximální průchodnost informací o delikvenci mladistvých. Úplné informační odblokování či otevření pásem by mohlo způsobit zahlcení formálních instancí (policie) bagatelními delikty mladistvých a také enormní nárůst nákladů. Myšlenka „zesíťování“ předpokládá zlepšit fungování každého pásma a zlepšit či posílit jeho kontrolní specifika. V modelovém případě poškození cizí věci by se mohl poškozený soused obrátit na rodiče či školu. Jejich sankční aktivity by měly směřovat k mladistvému a k náhradě či odstranění škody. Rodiče promluví se svým potomkem, uloží mu trest a následně ho také více kontrolují. Obdobně postupují i učitelé, i když u nich hrají důležitou roli i typicky školní sankce. Rodiče a škola tak přejímají roli řešitelů či mediátorů konfliktu (remedy agents), čili třetí strany, která díky své autoritě přispěje k narovnání konfliktu.

Tam, kde rodina selhává a neobstojí tudíž ani jako partner školy, se otevírá prostor pro orgány pečující o děti a mládež. Kromě toho je podle expertů třeba více zapojit i komunitní princip. Na úrovni měst či obcí by měly fungovat sousedské a místní (lokální) pospolitosti, které by garantovaly jakési konference zodpovědnosti, tedy místa řešící podle přesných pravidel prohřešky mladistvých.

Až na samotné špičce kontrolní sítě stojí policie. Podle zastánců koncepce kontroly představuje až finální instanci, která nemůže suplovat jiná pásma. I ona však může zkvalitnit svoje postupy. Často je v této souvislosti zmiňován především policejní výslech mladistvého jako specifický druh sankce. Z výzkumů totiž plyne, že mladiství delikventi vnímají první kontakt s policií jako závažnou událost. V dotaznících zařadili výslech na policii na čtvrté místo v žebříčku nejtěžších trestů (první tři místa obsadily tresty spojené s omezením nebo odnětím svobod, Karstedt, 2000). To znamená, že psychologicky dobře vedený výslech může splnit nejen roli účinného trestu, ale současně může výrazně podpořit chuť mladistvého provinilce vystoupit z delikventní scény. Dochází vlastně k vymizení problematického chování (viz tzv. aging out, jak ho popisuje vývojová kriminologie).

Závěr

V tomto článku jsme představili dva pohledy na delikvenci dětí a mladistvých. První analyzuje samotné činy a jejich výskyt v průběhu života jedince, druhý se naopak zaměřuje na

koncový článek, tj. na reakce, které následují po delikventních projevech. První se věnuje samotným pachatelům, druhý se zaměřuje na místa a instituce, které řeší důsledky. Oba přístupy relativizují některé mýty o mladistvých pachatelích, ať už bagatelní delikvence, či vážné násilné kriminality. Oba přístupy také shodně dokládají, že strategie intervence i prevence musí být opřeny o empiricky ověřená fakta o problému.

Z obou přístupů lze čerpat inspiraci ohledně zásadní otázky, jak postihnout různé příčiny a podoby delikvence dětí a mládeže. Diferencovaný přístup k problému je totiž nezbytný. Současné empirické poznatky podporují závěr, že rodiče (rodina) a škola musí hrát výraznější roli při řešení konfliktů způsobených mladistvými delikventy, zatímco instituce oficiální kontroly (policie a justice, ale i orgány pečující o děti a mládež) by se měly více než doposud zaměřit na strategie řešení problému nebezpečného mladého zločince.

Literatura:

- Čírtková, L.: Kriminální psychologie. Praha, Eurounion, 1998.
Fullgrabe, U.: Therapie - eine falsche Zauberformel. Kriminalistik, 1997, 5, s. 319 - 324.
Fullgrabe, U.: Der Sherman-Report. Kriminalistik, 2000, 3, s. 181 - 199.
Fullgrabe, U.: Serien-Scharfschützen. Kriminalistik, 2002, 12, s. 730 - 733.
Karstedt, S.: Zwischen Spass und Schock. Deutsche Polizei Special, 2000, No. 11, s. 2 - 15.
Koudelková, A.: Psychologické otázky delikvence. Praha, Victoria Publishing, 1995.
Matoušek, O. - Kroftová, A.: Mládež a delikvence. Praha, Portál, 1998.
Munková, G.: Sociální deviace. Praha, Nakladatelství Karolinum, 2001.
Koukolík, F. - Drtilová, J.: Vzpouza deprivantů. Praha, Makropulos, 1996.
Schneider, J.: Gewaltdelinquenz im Kindes und Jugendalter. Kriminalistik, 2000, 2, s. 87 - 96.
Reid, S. T.: Crime and Criminology. Boston, McGraw-Hill, 2000.
Zvolský, P. a kol.: Speciální psychiatrie. Praha, Nakladatelství Karolinum, 1996.

Čírtková, L.

Dva pohledy na delikvenci dětí a mladistvých SOUHRN

Autorka se ve svém článku zamýšlí nad majetkovou i násilnou kriminalitou dětí a mládeže. Srovnává dva přístupy k problému: vývojovou kriminologii a koncepci sítí kontroly. V první části seznamuje s názory vývojové kriminologie. Objašňuje důležitost rozlišení mladistvého delikventa od nebezpečného mladého zločince. Nabízí kritéria pro odlišení obou typů a poukazuje na nutnost odlišných přístupů k oběma typům jak na úrovni kontroly (represe), tak na úrovni prevence. V druhé části seznamuje s empirickými výzkumy zaměřenými na fungování sítí kontroly. Poukazuje na klíčový význam rodičů (rodiny) a školy jako nositelů kontroly vůči mladistvému delikventovi. Jejich specifické reakce a sankce na delikventní projevy dětí a mladistvých mají zásadní význam pro řešení i prevenci problému. Oficiální instance kontroly, tj. policie a justice, mají naopak výraznější roli v řešení problémů spjatých s nebezpečným mladým zločincem.

Čírtková, L.

Two ways of looking at child and youth delinquency SUMMARY

In her article, the author focuses on property and violent offences committed by children and youth. She compares two approaches to the problem: development criminology, and the conception of control networks. The author stresses the importance of distinguishing between a youthful delinquent and a dangerous young criminal, offering criteria for distinguishing between these two types, and pointing out the necessity of different approaches to each type, both on the repressive and the preventive level. In the second part of her article, the author presents empirical research that focuses on the functioning of control networks. She shows the key importance of parents (family) and school in exercising control over a youthful delinquent. Their specific reactions and sanctions of delinquent actions of children and youth are of an essential importance for a solution

and prevention of the problem. Official control authorities, that is the police and justice, have a more important role in solving problems related to dangerous young criminals.

Čírtková, L.

Neue Auffassung der Delinquenz der Kinder und der Jugendlichen

ZUSAMMENFASSUNG

Die Autorin denkt in ihrem Artikel über die Eigentums und Gewaltkriminalität der Kinder und der Jugendlichen nach. Sie vergleicht zwei Ansätze zum Problem: die Entwicklungskriminologie und die Konzeption der Kontrollnetze. Im ersten Teil macht sie mit den Anschauungen der Entwicklungskriminologie bekannt. Sie erläutert die Wichtigkeit der Unterscheidung eines jugendlichen Delinquenten vom gefährlichen jungen Verbrecher (Live Course - Persistent Offender). Sie bietet Kriterien für die Unterscheidung beider Typen an und verweist an die Notwendigkeit der verschiedenen Herantreten zur beiden Typen als auf dem Niveau der Kontrolle (Repression) wie auf dem Niveau der Prävention. Im zweiten Teil macht sie mit den empirischen Forschungen, die auf die Funktion der Kontrollnetze orientiert sind, bekannt. Sie weist auf die Schlüsselbedeutung der Eltern (Familie) und der Schule als Träger der Kontrolle gegenüber dem Delinquenten. Ihre spezifische Reaktionen und Sanktionen auf delinquente Ausdrücke der Kinder und der Jugendlichen haben grundlegende Bedeutung für Lösung und Prävention des Problems. Offizielle Instanzen der Kontrolle, dh. Polizei und Justiz, haben im Gegenteil eine markante Rolle in der Lösung der Probleme, die mit gefährlichen jungen Verbrechern verbunden sind.

strana 241-250

OBSAH / CONTENTS / INHALT